

Катерина Пономарьова,
провідний науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
кандидат педагогічних наук

Моделювання уроку української мови на компетентнісних засадах

Анотація

Стаття присвячена методиці моделювання уроків української мови в початковій школі в умовах реалізації компетентнісного підходу. Розкрито особливості модульної (блочної) структури уроку. Описано зміст і шляхи реалізації мовно-теоретичного, правописного і мовленнєво-творчого модулів уроку.

Навчання української мови в початковій школі, моделювання компетентнісно орієнтованого уроку, модульна структура уроку української мови.

Аннотация

Статья посвящена методике моделирования уроков украинского языка в начальной школе в условиях компетентностного подхода. Раскрыты особенности модульной (блочной) структуры урока. Описаны содержание и пути реализации языково-теоретического, правописного и рече-творческого модулей урока.

Обучение украинскому языку в начальной школе, моделирование компетентностно ориентированного урока, модульная структура урока украинского языка.

Annotation

The article is devoted to the methodology of the Ukrainian language lessons modeling in elementary school in the conditions of implementation of the competence approach. The features of the module (block) structure of the lesson are revealed. The content and ways of implementing the language-theoretical, spelling and speech-creative modules of the lesson are described.

Teaching the Ukrainian language in elementary school, modeling a competency-oriented lesson, modular structure of the Ukrainian language lesson.

Спрямованість початкової мовної освіти на формування в молодших школярів ключових і предметних компетентностей передбачає зміни в підходах до організації навчальної діяльності учнів.

В умовах класно-урочної системи провідною організаційною формою навчання залишається урок. Тому актуальною є модернізація його змісту й

структури, зокрема, переорієнтація їх на формування в школярів компетентностей. Нагадаємо, що *компетентність* ми розглядаємо як здатність учнів застосовувати набуті в процесі навчання знання, уміння, навички, способи діяльності, власний досвід у різноманітних життєвих ситуаціях для вирішення певних проблем і завдань. Отже, основне завдання сучасного уроку полягає не тільки в тому, щоб дати учням знання й сформувати певні уміння, а, насамперед – навчати школярів застосовувати ці знання й уміння в змодельованих життєвих ситуаціях.

Модернізацію уроку слід здійснювати, керуючись пріоритетними завданнями предмета «Українська мова» в початковій школі. Відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти й навчальної програми з української мови для 1-4 класів, основною метою початкового мовного курсу є формування *комунікативної компетентності* молодшого школяра, яка виявляється в здатності спілкуватися з людьми різного віку і статусу, розуміти й відтворювати сприйняту на слух і прочитану інформацію, змістовно й грамотно висловлювати свої думки в усній і письмовій формах, вільно володіти мовою в процесі розв'язання посильних життєвих завдань і проблем.

Досягнення зазначених складників комунікативної компетентності можливе за умови посилення уваги до формування й розвитку в молодших школярів усіх видів мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання і письма). Тому на кожному році української мови має переважати робота над розвитком мовлення учнів. Вивчення ж теоретичних знань з мови необхідно здійснювати в тій мірі, яка є необхідною для усвідомленого засвоєння правил правопису й грамотної побудови зв'язних висловлювань в усній і письмовій формах.

Підкреслимо, що в початковій школі теоретичні відомості з української мови вивчаються виключно на практичному рівні. Зокрема, пріоритетним у засвоєнні програмового змісту мовної лінії є:

– збагачення лексичного запасу учнів новими словами й виражальними засобами мови (порівняннями, епітетами, метафорами, фразеологізмами, синонімами, антонімами);

– розвиток умінь користуватися мовними засобами відповідно до норм літературної української мови: орфоепічних (правильне вимовляння й наголошування слів), лексичних (дотримання норм лексичної сполучуваності слів), граматичних (правильне утворення форм слів);

– формування вмінь правильно будувати речення, різні за структурою (прості й складні, зі звертаннями, однорідними членами), метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) та інтонацією (окличні й неокличні);

– вправлення в застосуванні алфавіту;

– формування вмінь користуватися словниками та іншою довідковою літературою.

Таким чином, компетентісно орієнтована спрямованість сучасного уроку української мови передбачає реалізацію таких завдань:

- 1) засвоєння необхідного обсягу теоретичних знань з української мови;
- 2) вивчення найуживаніших і доступних для учнів молодшого шкільного віку правил орфографії й пунктуації;
- 3) цілеспрямований систематичний розвиток зв'язного мовлення школярів.

Зазначимо, що засвоєння змісту мовної лінії (теоретичні відомості з мови й правила правопису) має підпорядковуватися мовленнєвому розвитку молодших школярів. Тобто, засвоєні мовні знання й правописні вміння повинні застосовуватися в мовленнєвій практиці під час складання учнями діалогів, усних і письмових зв'язних висловлювань (переказів текстів, усних розповідей, міркувань, письмових творів).

З огляду на зазначене пропонуємо виділяти в структурі уроку української мови три модулі (блоки): мовно-теоретичний, правописний і мовленнєво-творчий.

Кожний із запропонованих модулів має конкретну мету, зорієнтовану на досягнення прогнозованих результатів навчальної діяльності, передбачає застосування ефективних методів, прийомів та засобів навчання, підведення підсумку й рефлексію.

Завдання *мовно-теоретичного* модуля полягають у формуванні в молодших школярів передбачених програмою знань про одиниці різних мовних рівнів – текст, речення, слово (його лексичне й граматичне значення), звуки мовлення.

Щоб забезпечити усвідомлене засвоєння учнями мовного матеріалу, необхідно в процесі його вивчення залучати дітей до активної розумової діяльності, яка передбачає виконання певних розумових операцій: спостереження за мовними одиницями і явищами, їх аналіз, порівняння, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між ними, узагальнення своїх спостережень, формулювання під керівництвом учителя висновків, правил.

Роботу над вивченням мовних одиниць і явищ слід організовувати таким чином, щоб у школярів виникали інтерес чи потреба в їх засвоєнні. Тому в процесі реалізації завдань мовно-теоретичного модуля доцільно використовувати такі прийоми, як евристична бесіда, проблемні запитання і завдання, дослідження мовного явища, порівняння мовних одиниць з метою встановлення подібних та відмінних ознак, пошук шляхів чи способів розв'язання життєвих мовленнєвих ситуацій тощо. Наведемо приклади таких прийомів.

Фрагмент уроку 1. (Ознайомлення другокласників зі змінюванням іменників за числами.)

– Прочитайте назви улюблених речей Білосніжки і гномів. Чи помітили між ними різницю?

Улюблені речі

Білосніжки

книжка
телефон
м'яч

Улюблені речі

гномів

книжки
телефони
м'ячі

– Порівняйте, чим слово *книжка* відрізняється від слова *книжки*?
(Слово *книжка* називає один предмет, а *книжки* – багато.)

– Отже, чим відрізняються слова першої колонки від слів другої колонки? (У першій колонці слова називають один предмет, а в другій – багато предметів.)

– Який висновок можна зробити про іменники? (Іменники змінюються і можуть називати один предмет або багато).

Фрагмент уроку 2. (Ознайомлення третьокласників із закінченням слова.)

– Допоможіть Сергійкові змінити слово *машина* за питаннями.

Приїхав (на чому?) _____

Немає (чого?) _____

Вихвалявся (чим?) _____

Купив (що?) _____

– Що відбувалося зі словом, коли ви змінювали його за питаннями?

– Підкресліть у слові *машина* ту частину, яка змінювалася.

– Де ця частина знаходиться? (У кінці слова.)

– Запам'ятайте, ця частина слова називається *закінченням*, бо закінчує слово.

– Зробіть висновок, що таке закінчення слова? (Закінчення – це змінна частина слова.)

Правописний модуль підпорядкований формуванню в молодших школярів елементарних умінь орфографічно правильно писати слова і вживати пунктуаційні знаки. У процесі його реалізації здійснюється формування таких умінь:

а) записувати слова за фонетичним принципом, позначаючи мовні звуки відповідними буквами, уникаючи пропусків, замін, переставлянь літер;

б) самостійно користуватись під час письма передбаченими навчальною програмою правилами правопису;

в) правильно записувати визначені програмою слова, вимову й написання яких молодші школярі мають запам'ятати (словникові слова);

г) використовувати в процесі письма вивчені за програмою знаки пунктуації;

г) знаходити й виправляти допущені орфографічні й пунктуаційні помилки.

В умовах реалізації компетентнісного підходу формування зазначених умінь здійснюється виключно на засадах принципу усвідомленого засвоєння, який передбачає вивчення правил правопису в процесі дослідницько-пошукової діяльності учнів під керівництвом учителя.

Продемонструємо зразки такої роботи.

Фрагмент уроку 3. (Правопис слів з ненаголошеними [е], [и] в корені (3 клас).)

– У вихідний день Оленка з Юрком ходили з дідусем рибалити. На уроці розвитку мовлення вони написали тексти про свій відпочинок. Але по-різному записали ті самі слова.

Оленка
записала
озеро
весло
рибалити

Юрко
записав
озиро
висло
ребалити

Учителька запропонувала їм визначити, хто написав правильно, а хто помилився. Для цього порадила порівняти свої записи зі словами *озéра, вéсла, рíба*.

– Допоможіть Оленці і Юркові з'ясувати, чи правильно вони записали слова.

У процесі власного дослідження учні порівнюють ненаголошену й наголошену позиції звуків [е], [и] в корені слів: озеро – озéра, весло – вéсла, рибалити – рíба.

– Поміркуйте, хто з дітей правильно записав слова? Доведіть, чому.

– Що треба було зробити Юркові, щоб визначити, якою буквою позначати ненаголошені [е], [и] в корені слів? (Потрібно змінити слово або дібрати споріднене так, щоб ненаголошений звук став наголошеним.)

Фрагмент уроку 4. (Правопис закінчень іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини (4 клас).)

– Візьміть участь у конкурсі на кращого мовознавця. Проведіть дослідження – які закінчення мають іменники чоловічого роду в орудному відмінку однини. Для цього проаналізуйте три колонки іменників.

<u>–ом</u>	<u>–ем</u>	<u>–єм</u>
велосипед – велосипедом	м'яч – м'ячем	гай – гаєм
футбол – футболом	плащ – плащем	чай – чаєм
друг – другом	ніж – ножем	край – краєм
	кінь – конем	
	день – днем	

– Які закінчення можуть мати іменники чоловічого роду в орудному відмінку однини? (–ом, –ем, –єм)

– Коли пишемо закінчення –єм? (Якщо в називному відмінку іменник закінчується на [й].)

– У яких випадках іменники мають закінчення –ем? (Коли їх основа закінчується на шиплячий або м'який приголосний звук.)

– Коли іменники чоловічого роду мають закінчення –ом? (Якщо їх основа закінчується на твердий приголосний звук.)

– Що потрібно зробити, щоб правильно написати іменник чоловічого роду в орудному відмінку однини? (Визначити, на який приголосний закінчується його основа. Якщо твердий – пишемо закінчення –ом, якщо шиплячий чи м'який – пишемо –ем, якщо на [й], то закінчення –єм.)

Мовленнєво-творчий модуль спрямований на формування в молодших школярів умінь будувати невеликі за обсягом (від 2-3 речень у 2 класі до 5-7 речень у 4 класі) зв'язні висловлювання (розповіді, описи, міркування), які передбачають застосування знань і вмінь, засвоєних під час реалізації завдань мовно-теоретичного й правописного модулів.

З цією метою доцільними будуть різноманітні мовленнєво-творчі завдання.

Фрагмент уроку 5. (Позначення м'якості приголосних звуків на письмі (2 клас).)

– Спишіть подані на дошці слова: *сплячка, залягати, барліг, спить*.
– Підкресліть букви, які позначають м'якість попередніх приголосних звуків.

– Про яку тварину можна розказати цими словами? (Про ведмедя.)
– Складіть і запишіть розповідь (2-3 речення), використовуючи ці слова.

Фрагмент уроку 6. (Написання слів з апострофом (2 клас).)

– Пригадайте ім'я з апострофом. (Мар'янка.)
– Відгадайте загадку: *Його б'ють і не кажуть «пробач»,
бо він легенький, круглий ...* (м'яч).
– Продовжте речення: *Легесеньке пташине пір'я
опустилось на наше ...* (подвір'я).
– Складіть і запишіть розповідь про дівчинку, використовуючи слова:
Мар'янка, м'яч, подвір'я.

Фрагмент уроку 7. (Іменники – слова, які називають предмети (3 клас).)

– Випишіть з поданих слів іменники за зразком.
Зразок: зима (що?).
Зима, ковзани, весело, санки, крижаний, дівтора, віє, сніг, гірка, кататися, лижі.

– Складіть і запишіть розповідь (4-5 речень) про зимові розваги дітей, використовуючи виписані слова.

Фрагмент уроку 8. (Узагальнення знань про дієслово (4 клас).)

– Доберіть слова на кожну букву дієслова *сміється*.

с – (Сергійко)

м – (мама)

і – (ірис)

- є – (Єгор)
- т – (товариші)
- ь –
- с – (струмок)
- я – (яскраво)

– Побудуйте й запишіть текст із семи речень, використовуючи в кожному одне з дібраних слів.

Орієнтовний зразок складеного учнями тексту: *У неділю Сергійко проснувся рано. У його мамі сьогодні день народження. Хлопчик вирішив купити мамі ірисси. По дорозі з магазину зустрів Єгора. Товариші разом привітали Сергійкову маму. А потім пішли до струмка. Там яскраво світило сонце.*

Варто зазначити, що попри відносну автономність запропонованих у структурі уроку української мови модулів (мовно-теоретичного, правописного й мовленнєво-творчого), зберігається дидактична цілісність уроку, тому що всі модулі взаємопов'язані і взаємозалежні.

Продемонструємо це на прикладі уроку української мови в 2 класі, присвяченого вивченню дієслова.

Під час реалізації завдань *мовно-теоретичного модуля* учні мають засвоїти, що таке дієслово, навчитися ставити питання до дієслів та знаходити їх у реченнях і текстах. З цією метою можна запропонувати школярам розглянути ілюстрацію із зображенням дитячого майданчика, на якому дівчинка стрибає на скакалці, хлопчик спускається з гірки, малюк насипає пісок у відерце. Потім поставити учням завдання – дати відповідь на подані нижче запитання одним словом.

- Що робить хлопчик на гірці? (Спускається.)
- Що робить дівчинка зі скакалкою? (Стрибає.)
- Що робить малюк із піском? (Насипає.)
- Усі названі вами слова – *спускається, стрибає, насипає*, називаються **дієсловами**. Поміркуйте, чому їх так називають? (Бо вони називають дії.)
- На які питання відповідають ці слова? (Що робить?)

– А ще дієслова можуть відповідати на питання *що роблять? що робили? що будуть робити? що зроблять?* та ін.

– Зробіть висновок, що таке дієслова? (Це слова, які називають дію і відповідають на питання *що робить? що роблять? що робили? що будуть робити? що зроблять?*).

Після цього учні виконують вправи на розпізнавання дієслів у групі слів – різних частин мови, на знаходження дієслів у реченнях і текстах, на добір дієслів за поданими ілюстраціями тощо.

Правописний модуль на цьому уроці можна присвятити повторенню вживання великої літери в іменах людей і на початку речення. З цією метою доцільним буде використання ілюстрації із зображенням дітей, зайнятих певною діяльністю (наприклад: грою, спортом, розвагами, прибиранням тощо), або серії малюнків, на яких зображено процес розгортання певних подій з участю дітей. До ілюстрації запропонувати такі завдання й запитання:

– Придумайте імена дітям, зображеним на малюнку (чи малюнках).

– Складіть речення про кожну дитину, використовуючи дієслова.

– Запишіть утворені речення в зошит. Пригадайте, що ви вчили про написання імен людей? (Вони пишуться з великої букви).

– Коли ще треба використовувати велику букву під час записування речень? (Перше слово в реченні також пишеться з великої букви.)

Для **мовленнєво-творчого модуля** цього уроку логічним буде завдання такого змісту:

– Прочитайте подані на дошці слова: *прокидаюся, встаю, вмиваюся, снідаю, йду*.

– Поставте питання до цих слів.

– Що спільного в цих словах? (Вони означають дію і відповідають на питання *що роблю?*, отже – є дієсловами.)

– Про що можна розповісти за допомогою цих слів? (Про те, як я збираюся вранці до школи.)

– Складіть і запишіть таку розповідь (2-4 речення), використовуючи ці слова.

Як бачимо, в процесі мовно-теоретичного модуля на запропонованому уроці другокласники засвоїли знання про дієслово, навчились ставити питання до дієслів, знаходити їх серед групи слів, у реченні, тексті. Під час реалізації правописного модуля учні вправлялися в доборі дієслів за поданим малюнком і побудові та записуванні речень з ними, повторили й закріпили знання про вживання великої букви в іменах людей і на початку речення. Завдання мовленнєво-творчого модуля спонукало школярів до побудови й записування зв'язного висловлювання. У процесі його виконання діти використовували знання про дієслово й правописні уміння, сформовані в ході виконання завдань попередніх модулів уроку.

Отже, сутність модульної структури уроку полягає в практичному застосуванні мовних знань і правописних умінь у процесі мовленнєво-творчої діяльності учнів. У такий спосіб на кожному уроці реалізується компетентнісний підхід у навчанні молодших школярів української мови.

Характерними особливостями модульного уроку української мови є:

– двокомпонентна тема, у формулюванні якої зазначається мовний і мовленнєвий аспекти навчання (наприклад: «Дієслова – слова, які називають дію. Складання тексту з використанням поданих дієслів»);

– компетентнісно орієнтовані цілі (навчальна, розвивальна і виховна);

– модульна структура (мовно-теоретичний, правописний і мовленнєво-творчий модулі об'єднані спільним змістом і спрямовані на досягнення триєдиної мети уроку);

– підсумок уроку передбачає діагностику результатів навчальної діяльності учнів на навчальному занятті;

– обов'язкова рефлексія – аналіз учнями своєї роботи на уроці, оцінювання її результатів, визначення своїх досягнень і невдач та перспектив подальшого навчання.

(Про методичні рекомендації щодо визначення цілей компетентісно орієнтованого уроку української мови та проведення підсумку й рефлексії читайте в журналі «Початкова школа» – 2015. – № 1. – С. 21-26).

Переваги модульної структури уроку української мови полягають у тому, що всі види діяльності на такому уроці взаємопов'язані і спрямовані на досягнення основної цілі навчального заняття – формування складників комунікативної компетентності. Обов'язковий на кожному уроці мови мовленнєво-творчий модуль забезпечує систематичний і цілеспрямований мовленнєвий розвиток учнів, зокрема, формування важливого комунікативного вміння – будувати письмове зв'язне висловлювання. Застосування в процесі його побудови засвоєних мовних знань і правописних умінь мотивує школярів на вивчення української мови та підвищує інтерес до навчання.

Під час підготовки й проведення компетентісно орієнтованого уроку української мови вчителю необхідно посилювати соціальну спрямованість навчання, практичну його орієнтацію, пов'язуючи навчальний матеріал з повсякденним життям, соціальним досвідом учнів, збільшити частку самостійної роботи школярів у формі дослідницької діяльності. Саме такий урок може забезпечити розвиток в учнів якостей, що відповідають вимогам сучасного суспільства і допоможуть успішно адаптуватися в ньому та повною мірою розкрити й реалізувати свій потенціал.

Рекомендована література

1. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко ; за ред. О. І. Пометун. – К. : А.С.К., 2004. – 192 с.
2. Пономарьова К. І. Сучасний урок української мови: компетентісно орієнтовані цілі та структура / К. І. Пономарьова // Початкова школа. – 2015. – № 1. – С. 21-26.
3. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
4. Савченко О.Я. Мета і результат уроку в контексті компетентісного підходу / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2015. – № 3.
5. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія / Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, В. О. Мартиненко [та ін.]. – К.: Пед. думка, 2014.
6. Чернецька Т. І. Сучасний урок: теорія і практика моделювання: [навч. посібник] / Т. І. Чернецька. – К. : ТОВ «Праймдрук», 2011. – 348 с.